

קידושי כסף לבית שמאי

שיעור זה קשור לכללים:

מקורות פנימיים לסוגיות הגמרא
שאלה שאין עליה תשובה
"לשיטתו"

תמצית השיעור: ביאור מחלוקת הראשונים בענין "נתת דבריך לשיעורין" – האם העיקר הוא שיעור אחיד, או שהעיקר הוא שיעור הנקבע על ידי התורה. בית שמאי, דורשים קידושין בדינר כסף – הבא ממידת החסד – כדי לבסס את הדין ובכך לתת מקום ליצירת זיקה בין האיש והאשה.

הצעת הסוגיא

נחלקו בית שמאי ובית הלל בענין קידושי כסף (קידושין ב' ע"א):

בכסף - בית שמאי אומרים: בדינר ובשוה דינר, ובית הלל אומרים: בפרוטה ובשוה פרוטה.

הגמרא דנה בדעת בית שמאי¹, ומביאה ארבע תשובות לשאלה "מאי טעמייהו דבית שמאי". אנו נעסוק בעיקר בשתי התשובות הראשונות (שם י"א ע"א):

מאי טעמייהו דבית שמאי, אמר רבי זירא: שכן אשה מקפדת על עצמה ואין מתקדשת בפחות מדינר. אמר ליה אביי: אלא מעתה כגון בנתיה דר' ינאי דקפדן אנפשייהו ולא מקדשי בפחות מתרקבא דדינרי, הכי נמי דאי פשטה ידה וקבלה חד זוזא מאחר, הכי נמי דלא הוה קדושין? ! אמר ליה: פשטה ידה וקבלה לא קאמינא, כי קאמינא דקדשה בליליא, אי נמי דשויה שליח. רב יוסף אמר: טעמייהו דבית שמאי כדרב יהודה אמר רב אסי, דאמר רב יהודה אמר רב אסי: כל כסף האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף

¹ עצם הדיון בדעת בית שמאי הוא דבר שיש להבינו. בכללי הפסיקה מקובלנו, כי שקלא וטריא בדעה בגמרא מלמד כי הלכה כמותה, ומה מקום יש לדון בדעת בית שמאי שאין הלכה כמותם? נראה, שבסוגיא זו נובע הדיון מן העובדה שדעתם היא מחודשת ותמוהה - מנין לבית שמאי שיעור דינר, שלא מצאנו כמותו בעניינים אחרים בתורה? טעמם של בית הלל פשוט - פרוטה הוא המטבע הפועל בכל התורה כולה, ודעתם המחודשת של בית שמאי דורשת ביאור.

מדינה. גופא, אמר רב יהודה אמר רב אסי: כל כסף האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה, וכללא הוא, והרי טענה... והרי מעשר... והרי הקדש... והרי קידושי אשה דכתיב "כי יקח איש אשה ובעלה", וגמר קיחה קיחה משדה עפרון, ותנן בית הלל אומרים בפרוטה ובשוה פרוטה, נימא רב אסי דאמר כבית שמאי, אלא אי איתמר הכי איתמר, אמר רב יהודה אמר רב אסי: כל כסף קצוב האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה...

א. בפרק "חזקת הבתים" בענין מקור חזקת שלוש שנים (בבא בתרא כ"ט ע"א) מופיעה סוגיא הדומה לדיון בדעת ר' זירא כאן:

אלא אמר רבא: שתא קמייתא לא קפיד איניש, תרתי לא קפיד, תלת קפיד. אמר ליה אביי: אלא מעתה כגון הני דבי בר אלישיב דקפדי אפילו אמאן דחליף אמיצרא דידהו, הכי נמי דלאלתר הוי חזקה, וכי תימא הכי נמי, אם כן נתת דבריך לשיעורין...

שאלת הגמרא בשני המקומות דומה, אלא שאצלנו לא שואלת הגמרא "אם כן נתת דבריך לשיעורין" ביחס לבנתיה דר' ינאי.

רוב הראשונים מבארים (וכפי שמופיע בתוספות כאן, ד"ה "שכן"), שאף כאן חוששים ל"נתת דבריך לשיעורין", ועל כן יש לומר שכל הנשים מתקדשות בדינר כאשר זה בלילה או על ידי שליח. דין בנותיו של ר' ינאי שוה לדין שאר הנשים, וכולן מתקדשות בדינר שכן יודעות שיקבלו כמו שמקבלות רוב הנשים - דינר, כי כך דעת רוב הנשים, אליבא דבית שמאי.

תוס' רא"ש מבאר (באחד התירוצים) על פי רש"י, בדרך שונה:

...ובנתיה דר' ינאי נמי אי שויו שליח אינן מתקדשות בפחות מתקבא דדינרי, כך פירש"י, וקשה דאם כן נתת דבריך לשיעורין כיון דאזלינן בכל אחת כפי דעתה, וכהאי גונא פריך בסוף פ"ק דגיטין ובפ' חזקת הבתים גבי הני דבי בר אלישיב, ויש לומר דהאי לא חשיב לשיעורין כיון דבדינר כולם שוות דאינן מתקדשות בלילה או על ידי שליח בפחות מדינר...

מבאר תוס' רא"ש, כי כאן לא שייך כלל "נתת דבריך לשיעורין", כיון שלכל הנשים יש שיעור מינימלי של דינר, ואין אשה שמתקדשת בפחות מדינר, ועל כן זהו שיעור קבוע לכולן, אף שיש שאינן מתקדשות אלא בשיעור גדול יותר, כבנותיו של ר' ינאי. יש לברר במה נחלקו תוס' ושאר הראשונים עם רש"י ותוס' רא"ש בהבנת גדר "נתת דבריך לשיעורין".

ב. ענין נוסף שיש להבין הוא בדעת ר' יוסף. הגמרא דנה בדברי ר' יהודה אמר ר' אסי, "כל כסף האמור בתורה כסף צורי", ובסוף הדיון נדחית ההבנה הראשונית, שאכן כל האמור בתורה הוא כסף צורי, משום שאינה מתאימה לדעת בית הלל המסתפקים בפרוטה בקידושי אשה. מסקנת הסוגיא היא:

אלא אי איתמר הכי איתמר, אמר רב יהודה אמר רב אסי: כל כסף קצוב
האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה.

נמצא, אם כן, שדברי ר' אסי אינם יכולים להיות מקור לדעת בית שמאי, ודבריו של ר' יוסף
שאמר שטעמייהו דבית שמאי כרב יהודה אמר רב אסי נדחו. לא מצאנו התייחסות לכך
בגמרא - האם ר' יוסף ניסה לתרץ את שיטתו? האם חזר בו?²
השאלה על ר' יוסף נותרת בלא תשובה, וזהו "חלון" להעמקה בסוגיא.

“נתת דבריך לשיעורין”

בראשית הדברים נעמוד על גדר “נתת דבריך לשיעורין”.

את הסברא העומדת בבסיס הרצון שלא לומר דבר לשיעורים ניתן להבין בשתי צורות.
א. בניגוד לתורה, אנו מוצאים כי בחוקי המדינות לא מוגדרים “שיעורים” מדויקים.
מהירות נהיגה בגשם, למשל, מוגדרת כ”מהירות סבירה, בהתאם לתנאי הדרך”. לכאורה
תמוה, מדוע לא יחשוש המחוקק כי החוק יתפרש על ידי האנשים בצורות שונות? לאחד
”מהירות סבירה” היא 60 קמ”ש, ולשני 40 קמ”ש. מי צודק? הכיצד לא קבע החוק דבר
ברור בענין זה ובעניינים רבים אחרים?

נראה שהתשובה היא, שחוקי המדינה ניתנו להתפרש על ידי השופט. במקרה בו היתה
תאונה ח”ו, ויש להכריע האם המהירות היתה סבירה או לא, יכריע השופט על פי הנתונים
ועל פי דעתו.

נקודה זו מעמידה אותנו על הבדל יסודי בין חוקי התורה לחוקי המדינות. חוקי התורה
ניתנו לכל אחד ואחד, וחוקי המדינות ניתנו לשופטים ולעורכי הדין. אין חובה על כל אזרח
להיות בקי בחוקים השונים, אם איננו נדרש להם בפועל, ובמקרה של ספק - ההכרעה
נתונה בידי השופט.

חוקי התורה, לעומת זאת, נלמדים על ידי כל אחד ואחד, ולשם כך ניתנו. הפרשנות ניתנת
על ידי כלל הלומדים, ולא על ידי המערכת המשפטית בלבד.
משום כך, לא ניתן לומר דבר שאיננו מוחלט, כי לא ניתן לתת את קביעת השיעור בידי כל
אחד ואחד. על כן קבעו חכמים שיעור ברור, שאיננו ניתן להתפרש בצורות שונות על ידי
אנשים שונים.

² הריטב”א (בשם הרמב”ן) מתייחס לשאלה זו: “וקשיא לן ולרב יוסף דאמר כרב אסי דאמר כל כסף האמור
בתורה ואפילו כסף סתם קאמר שהוא כסף צורי לימא רב אסי דאמר כבית שמאי, ואיכא למימר דלרב יוסף
אין הכי נמי דרב אסי דאמר כבית שמאי ולא איכפת ליה לרב יוסף בהאי. א”נ והוא הנכון, דרב יוסף לא קאמר
בדוקא דרב אסי כל כסף אפילו סתם קאמר, אלא דרב אסי שיש כסף בתורה שהוא כסף צורי ולא ידע אי
כל כסף או כל כסף קצוב דוקא, ומכל מקום בית שמאי דבעו בקדושין דינר סבירא להו דכל כסף אפילו אינו
קצוב הוא כסף צורי ולהכי בעי בקדושין דינר, ובית הלל סבירא להו שאינו אלא כשהוא כסף קצוב אבל כסף
סתם ממון הוא ואפילו פרוטה, אשתכח פלוגתייהו בדרב אסי אי אמרינן כל כסף או אמרינן כסף קצוב דוקא,
והיינו דאמר רב יוסף טעמייהו דבית שמאי כדרב אסי אבל רב אסי איפשר דכסף קצוב קאמר כבית הלל, ואנן
דייקינן על מימרא דרב אסי אי כל כסף סתם קאמר היכי שביק בית הלל ואמר כבית שמאי, אלא ודאי דאיהו
כסף קצוב קאמר, ורב יוסף שכח תלמודא כההיא שמעתא קמייתא דכתובות וזה נ”ל נכון”.

ב. ענין השיעורים איננו מתחיל מן המציאות, אלא מן התורה. הקביעה כי בור י' טפחים ממית ובור ט' אינו ממית לא נקבעה בדרך סטטיסטית, על ידי ניסויים בבורות בעומקים שונים. קביעת השיעורים נעשית מתוך התבוננות בתורה, בהבנת עומק הדין³. חכמים אינם עושים סקרים ובדיקות כדי לקבוע את השיעורים השונים, אלא מתבוננים בעומקה של תורה ומתוך כך קובעים את השיעור. כך עולה מדברי חכמים שאמרו (עירובין ד' ע"א, וש"נ):

שיעורים הלכה למשה מסיני.

השיעורים נקבעו מתוך ההסתכלות האלוקית המופיעה בהלכה למשה מסיני, ולא מתוך חישובים סטטיסטיים וכדומה.

בצורה מפורשת אמרו חכמים (ראש השנה י"ג ע"א ועי' כתובות ק"ד ע"א):

...וקים להו לרבנן דכל תבואה שנקצרה בחג בידוע שהביאה שליש לפני ראש השנה, וקא קרי לה "בצאת השנה". אמר ליה רבי ירמיה לרבי זירא: וקים להו לרבנן בין שליש לפחות משליש? ! אמר ליה: לאו אמינא לך לא תפיק נפשך לבר מהלכתא, כל מדות חכמים כן הוא - בארבעים סאה הוא טובל, בארבעים סאה חסר קורטוב אינו יכול לטבול בהן. כביצה מטמא טומאת אוכלין, כביצה חסר שומשום אינו מטמא טומאת אוכלין. שלשה על שלשה מטמא מדרס, שלשה על שלשה חסר נימא אחת אינו מטמא מדרס.

שיעור מקוה לא נקבע על ידי מדידת גודל גופו של אדם, הן יש אנשים שונים, וגודל גופם שונה. השיעור נקבע על פי התבוננות בתורה, ועל כן אף אם חסר רק קורטוב - אין המקוה פועל טהרה.

התורה היא המנהיגה ומדריכה את המציאות, ולא המציאות מנהיגה וקובעת את ההתייחסות התורנית.

משום כך אין לומר דבר "לשיעורין", שכן השיעור אינו נקבע על פי המציאות, וממילא אינו משתנה על פי דעתם של האנשים או שאר שינויי התנאים והמצבים שבמציאות.

נראה, שבצורה זו יש להבין את מחלוקת רש"י ותוס' רא"ש מול שאר הראשונים. רש"י מבין, כי העיקר בשיעור הוא היותו "תורני" ולא מציאותי, ועל כן די בכך שחכמים קבעו שיעור דינר, ואין כל בעיה בכך שיש נשים שאינן מתקדשות אלא בתרקבא דינרי וכדומה. זהו מעין תנאי של האשה על הקידושין, אך אין זה פוגע בשיעור עצמו. עיקר הענין הוא קביעת השיעור שלא על פי המציאות אלא על פי עומק הבנת התורה, ואין בעיה בכך שיש שיעורים שונים לאנשים שונים.

שאר הראשונים, לעומת זאת, מבינים כי עיקר הענין הוא היות השיעור מוחלט ואיננו נתון בידי כל אחד ואחד, ועל כן אין לקבל מצב שבו יש נשים שמתקדשות בדינר, ואחרות

³ מובן שהשיעור איננו מנותק מן המציאות, אך לא המציאות היא שקובעת את השיעור.

בתרקבא דדינרי. השיעור צריך להיות מוחלט ואחיד, ולא נתון לשיקול דעתו של כל אחד ואחד.

יש להבין, אם כן, מהי הבנתם של בית שמאי על פי רש"י ותוס' רא"ש - מהו הענין שראו בית שמאי ועל פיו קבעו שיעור דינר, ולא פרוטה.

דברי הגר"א

בספר "ליקוטי הגר"א", מובאים, בקיצור נמרץ, דברים מאת הגר"א, והם מבוארים בביאור "באר יצחק", על ידי ר' יצחק איזיק חבר. כותב הגר"א:

ואף שבית שמאי אומרים שמתקדשת ברחמים, ובית הלל אומרים בפרוטה של נחושת... אבל לבית שמאי לא אתבסמת אלא בכסף ממש שהוא הוי"ה בהכאה⁴, והלכה בית הלל, וז"ש "וכמה היא פרוטה אחד כו", ר"ל ששיעורה בכסף וכמ"ש דרשב"ג אמר אחד משה באיסר דאזולי פרוטות, דהולך הכל אחר הכסף, אף על גב שהיא של נחושת, מכל מקום שרשה ומדתה הכל בכסף.

ביאור:

...ר"ל שבית הלל שהם מסטרא דחסד ס"ל שאין צריך להתבסם בכסף ממש אלא די בפרוטה... אבל לבית שמאי שהיו בסטרא דשמאלא צריכה לרחמים יותר גדולים ואינה מתמתקת אלא בכסף ממש שהוא הוי"ה עצמו בהכאה... דרשב"ג אמר - ...כוונת רבינו להביא ראיה שהפרוטה משתער תמיד בכסף... אבל הכסף אין בו יוקר וזול... וסוד הענין כי הכסף הוא חסד עילאה בפנימיותו שאינו משתנה, והוא מאיר מסוף העולם ועד סופו אור הפנימי של השמש...

בית שמאי דורשים שהקידושין יהיו במטבע של כסף, ולא של מתכת אחרת. הגר"א מבאר זאת על פי השורש הרוחני של הכסף.

הכסף והזהב הן מתכות שמאז ומעולם היו בעלות ערך מיוחד. בכל הדורות משערים את ערכן של מתכות אחרות על פי הכסף והזהב. זהו דבר מפליא, בהתחשב בשינויים הרבים שעבר העולם, בשימושים השונים שיש למתכות בכל דור, בפיתוחים הטכנולוגיים ועוד. דבר זה מלמדנו, כי ערכו של הכסף איננו נובע מרצון בני האדם, אלא הוא דבר עצמי ומהותי.

"הכסף הוא חסד עילאה". הכסף מבטא את ההתפשטות, האהבה והרצון, בחינת "נכסוף נכספתי". זהו המקור האלוקי המשתלשל אל העולם הגשמי בדמות המתכת כסף.

⁴ כך מבאר "הכאה" בספר הליקוטים (פרשת חקת, פרק י"ט): "גי' הוי"ה בהכאה, כזה, י' פעמים ה', ה' פעמים י', ו' פעמים ה', ה' פעמים ו', גימטריא ק"ס", והוא גימטריא "כסף".

בית שמאי ובית הלל

להבנת משמעות קידושין בכסף, יש להבין את עניינם של בית שמאי ובית הלל. הגמרא אומרת (שבת ל' ע"ב):

7

תנו רבנן, לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי.

בית שמאי מצויינים במידת הקפדנות, הנובעת מהיותם מצד הדין. בית שמאי מביטים בעולם מצד עצמו. העולם הוא תוצאה של ירידה מעולם רוחני עליון לעולם גשמי. על כן אמרו (עירובין י"ג ע"ב): "נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא", וכן: "שמים נבראו תחילה", בניגוד לבית הלל האומרים: "נח לו לאדם שנברא משלא נברא", וכן: "ארץ נבראה תחילה" (חגיגה י"ב ע"א). לבית שמאי המגמה היא השמים, העולם הרוחני, והעולם הגשמי הוא "בדיעבד". כך גם אמרו בית שמאי בהדלקת נרות חנוכה "פוחת והולך" (שבת כ"א ע"ב), שכן הם רואים את האור האלוקי בעולם, ההולך ופוחת מתוך התרחקותו ממקורו⁵. צורת הסתכלות זו גורמת לקפדנות, לראיית העולם החומרי כדבר מאיים, שיש להתרחק ממנו ולהילחם בו.

שיטתם של בית הלל שונה. הם אומרים "ברוך ה' יום יום" - יש לימי החול מעלה מצד עצמם, ולא רק מצד היותם מובילים לשבת (ביצה ט"ז ע"א). "נוח לו לאדם שנברא", שכן העולם נברא מאת ה', והוא הולך וצועד לקראת מקורו הרוחני. בית הלל נותנים אמון בעולם הזה ובאדם, ומביטים על המציאות בעיניים של חסד⁶. העולם "מוסיף והולך", והוא מתקדם אל מקורו הרוחני. הארץ נבראה תחילה, היא המגמה, והשמים מסייעים לה. הדגש איננו על הירידה מן השמים, כי אם על ההתקדמות לקראתם.

ביאור הגמרא

לבית שמאי, "אשה מקפדת על עצמה". נקודת המוצא בעת הקידושין היא של קפדנות הנובעת ממידת הדין, ויש צורך לבסס את הדין כדי ליצור זיקה וקשר של אהבה וחסד בין האיש והאשה. ביסוס זה נעשה על ידי הקידושין בכסף, ממידת החסד. על כן תפקיד הכסף בקידושין, על פי בית שמאי, איננו רק יצירת זיקה, אלא ביסוס ומיתוק של הקפדת האשה, כדי ליצור רצון וכיסופים מצד האשה לקידושין.

לבית הלל, נקודת המוצא איננה ההקפדה. אין נקודת מבט של דין, ועל כן אין צורך לבסס. הכסף פועל יצירת זיקה בלבד, ועל כן ניתן לקדש גם בפרוטה, ואין צורך דוקא במטבע של כסף.

כך נראה לבאר את שיעור "דינר" שנתנו בית שמאי לקידושין.

מתוך כך מתבארים דברי ר' יוסף.

⁵ ע"י ב"מ שוש הארץ" עמ' רכ"ז, וע"י ב"לאור ההלכה" להרב זוין, במאמרו "לשיטות בית שמאי ובית הלל".
⁶ כך עולה גם מן המעשה בשלושת הגרים שגייר הלל. הלל, בניגוד לשמאי, נתן אמון בגרים ובכוונותיהם, ועל כן הסכים לגיירם, מתוך הבנה כי יגיעו לאמת המלאה ויקיימו מצוות במלואן.

מסקנת הגמרא היא :

אמר רב יהודה אמר רב אסי: כל כסף קצוב האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה.

כסף קצוב, כפי שמתבאר בברייתא שמביאה הגמרא, הוא בעיקר בקנסות. הכסף ניתן במקרה שבו יש בעיה, הגורמת לכסף קצוב - להופעה מקוצבת ומוגבלת, הנובעת ממתן הדין. אף כאן אנו רואים כי הכסף בא כדי לבסס את הדין הקצוב.

חידושו של ר' יוסף הוא, שלבית שמאי כסף קידושין הוא ככסף קצוב - אף כסף הקידושין בא לבסס את מדת הדין העומדת בבסיס הקשר בין האיש והאשה. נמצא, שר' יוסף בא לומר, שמה שאמר ר' אסי על כסף קצוב - אמרו בית שמאי על כסף קידושין⁷. אמנם דברים אלה הם מן הדברים שאין דרך התלמוד הבבלי לאמרם, ועל כן נרמזה הבנה זו בשתיקתו של ר' יוסף לקושיא עליו, דבר המלמד על תשובה עמוקה שיש בידו.

תירוצו של ר' זירא מובן אף הוא. נקודת המוצא היא שאשה מקפדת על עצמה, ועל כן יש צורך בביסוס ובריצוי האשה. במקרה ש"פשטה ידה", שיש רצון מצידה, די בפרוטה⁸, כפי שאומרים הראשונים. אם לא פשטה ידה, הרי שיש הקפדה ולכן יש צורך בריצוי. כפי שראינו, לדעת בית שמאי הכסף איננו פועל רק את יצירת הזיקה בין האיש והאשה, אלא גם פועל לביסוס ומיתוק ההקפדה ולריצוייה של האשה.

⁷ הבנה זו מתאימה לתירוצו של הריטב"א שהובא לעיל, שאף שר' אסי אמר את דבריו על כסף קצוב, ר' יוסף הבין כי לדעת בית שמאי מתאימים דברים אלה גם לקידושין. הסברנו מבאר את משמעותו העמוקה של תירוץ זה.

⁸ "פשטה" הוא ביטוי להתפשטות, שהיא מעניינה של מידת החסד, ועל כן במקרה כזה אין הקפדה ודין, ואין צורך בכסף לריצוי.